

I t K

Irodalomtörténeti Közlemények

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 1973**

A TARTALOMBÓL:

Varga Imre: A magyar barokk költészet egy változata

Barta János: A Petőfi-élmény Arany János irodalomszemléletében

Kis Pintér Imre: Füst Milán: A feleségem története

*

Tarnóc Márton: A késő reneszánsz retorikus próza történetéből

Szabó Zoltán: Malonyai Dezső impresszionizmusa

*

Beke Albert: Gyulai Pál öregkori kiadatlan levelei

Szemle

Fekete Sándor: Petőfi romantikájának forrásai (Barta János)

Nagy Miklós: Kemény Zsigmond (Kovács Kálmán)

*Paul Bödy: Joseph Eötvös and the Modernization of Hungary,
1840—1870. (Antall József)*

Ókai Mór összes művei (Fenyő István)

*Lakatos Éva: Magyar Irodalmi folyóiratok A—C, C—E (Vargha
Kálmán)*

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1973. LXXVII. évfolyam 5. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Barta János
Czine Mihály
Király István
Kiss Ferenc
Klaniczay Tibor
Komlovszki Tibor
V. Kovács Sándor
Németh G. Béla
Szauder József
Tarnai Andor
Tolnai Gábor
Varga József

SZERKESZTŐSÉG

Szauder József
főszerkesztő
Komlovszki Tibor
felelős szerkesztő
Németh G. Béla
társzerkesztő
Bíró Ferenc
Kiss Ferenc
V. Kovács Sándor
Tarnai Andor

1118 Budapest
XI., Ménesi út 11-13.

Varga Imre: A magyar barokk költészet egy változata 501
Barta János: A Petőfi-élmény Arany János irodalom-
szemléletében 514
Kis Pintér Imre: Füst Milán: A feleségem története 529

Kisebb közlemények

Ritoók Zsigmondné: Egy XVI. századi énekszerzőnkről:
Görcsöni Ambrusról. 546 — Tarnóc Márton: A késő
reneszánsz retorikus próza történetéből. 548 — Zádor
Anna: A művészet helye és szerepe a XVIII—XIX.
század fordulóján. 558 — Sárosi Bálint: A verbunkos
bölcshőjénél. 563 — Bécsy Tamás: A Csongor és Tünde
drámai modellje. 566 — E. Nagy Sándor: A Margit-
legenda — Gárdonyi regényforrása. 575 — Losonci
Miklós: Arany János *Népdalának* „forrásai”. 580 —
Sütő-Nagy László: Egy Ady-vers keletkezéséhez. 581 —
Szabó Zoltán: Malonyai Dezső impresszionizmusa. 583

Adattár

Lengyel Imre: Bod Péter és a felvilágosodás kapcsola-
tának kérdéséhez. 588 — Merényi Oszkár: Az ifjabb
Wesselényi Miklós ismeretlen ifjúkori levelei. 592 —
Baumgarten Sándor: Széchenyi István levele Mészáros
Lázárhoz. 594 — Beke Albert: Gyulai Pál őregkori ki-
adatlan levelei. 595 — Nagy Dezső: Két levél Móríc
Zsigmond „Forró mezők” című regényéről. 610

Szemle

Fekete Sándor: Petőfi romantikájának forrásai (Barta
János) 613
Nagy Miklós: Kemény Zsigmond (Kovács Kálmán) 617
Paul Bödy: Joseph Eötvös and the Modernization of
Hungary, 1840—1870. (Antall József) 620
Jókai Mór összes művei (Elbeszélések I.) (Fenyő István) 623
Lakatos Éva: Magyar irodalmi folyóiratok A—C, C—E.
(Vargha Kálmán) 626

*

Székesfehérvár évszázadai. 2. Középkor.— Balassi
Bálint: Összes költemények, Szép magyar komédia. —
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus X—
XI. — Deák Farkas: Fogságom története. — Angyal
Dávid: Emlékezések. — Dénes Zsófia: Szivárvány. —
Fodor József: Felkavart világ. — Kozocsa Sándor: A
francia nyelvű irodalom magyar filológiai repertóri-
ma. 1919—1968. (Kurcz Ágnes, Komlovszki Tibor,
Bitskey István, Tamás Anna, Nagy Miklós, Széles
Klára, Udvarhelyi András, Korompay János) 628

A MAGYAR BAROKK KÖLTÉSZET EGY VÁLTOZATA

Koháry István börtön-költészete

A forgandó szerencse szeszélyes játéka a XVII. századból két magyar fogoly-katona vers-teremtését őrizte meg számunkra, akiket a fogság szenvedései, az évekig tartó raboskodás egyhangúságát, „unalmát” megszépíteni akaró erőfeszítései tettek költővé. Wathay Ferenc Székesfehérvár magyar vicekapitányaként a század elején, 1602-ben, került a törökök fogságába. A konstantinápolyi Héttoronyban gondos kalligráfiával, miniummal festett kezdőbetűkkel, számos színes és fekete rajzzal, dallamutalásokkal egy énekeskönyvbe másolta le csaknem 4 évig tartó raboskodásának közel 3000 verssort kitevő termését: istenes, históriás, katonanénekeit, legnagyobb számban azonban panaszverseket, melyeknek témáját rabságának élményei, hazajáró képzeletének víziói, sorsáról, lelkiállapotáról való elmélkedései szolgáltatták.¹

Koháry István — aki 80 év múlva esett Thököly Imre fogságába — mit sem tudott Wathay börtön-verseiről; kétségtelen, hogy egy sort sem olvasott annak énekeiből. A hasonló helyzet, az azonos lelkiállapot magyarázza verseik tematikájának, az énekekből áradó hangulatnak rokonságát. Míg azonban Wathay a népszerű reneszánsz költészet képviselője, Koháry mint ember és költő egyaránt a barokk életfelfogásé, a barokk szellemé és kultúráé, akinek mintegy 10 000 verssort kitevő költészete a magyarországi udvari szellemű barokk líra betetőzése.²

Koháryt barokká a társadalmi körülmények, neveltetése, tanulmányai formálták. Apja jelentős tisztségek viselője: örökös főispánja Hont vármegyének, kapitánya Szécsény és Fülek végváraknak. Fiát tizenegy éves korában adja iskolába, a nagyszombati jezsuitákhoz. Őt évet tölt itt egyre erősödve a katolikus hitelvekben, a Habsburg király iránti lojaltságban, a katolikus magyar főnemesség nemzeti, politikai ideológiájában. Ebben a jezsuita környezetben a legjobb magyarországi családok gyermekeinek társaságában készül a reá váró életpályára. Nincs még tizenöt éves, amikor hátaslovakat kér apjától, hogy a lovaglást gyakorolhassa. Nemcsak azzal okolja kérését, hogy apja a végek katonája, és hogy rá is hasonló sors vár, hanem azzal is érvel, hogy nem maradhat el a többi főúri gyerek, a Zichyek, Révayak, Pethők mögött, akiknek festett lovaik, szép török paripáik vannak. Így fonódott egybe a felcseperedő ifjú életében már Nagyszombatban a jezsuita és az udvari barokk szellem.³

1665-ben Bécsbe ment, hogy tanulmányait az ottani egyetemen folytassa. A közép-európai barokk műveltségnek, a barokk udvari életnek Prága után Bécs volt a legfontosabb központja. Koháry a császárvárosban élt és tanult 1667 elejéig. Innen írt nagyszámú levele arról tanúskodik, hogy nagy urakkal, hercegekkel barátkozott, és becsületet szerzett az udvarban is.

Már 1665 nyarán sikeresen befejezte a hároméves stúdium legnehezebb részét, a logikát. A második év anyagából, a fizikából 1666 augusztusa elején disputált nagy ünnepélyességgel,

¹ Versei NAGY Lajos gondozásában kritikái kiadásban megjelentek a RMKT XVII. 1. kötetében a 31–58. sz. alatt. (Bp. 1959.)

² Műveinek kritikái kiadása előkészületben a RMKT XVII. századi sorozatban. Róla szóló összefoglaló munkák: ILLÉSSY János: Gróf Koháry István élete és munkái. Karcag 1885. — KIS Lőrinc: Gróf Koháry István költészete. Bp. 1914.

³ THALY Kálmán: Koháry István tanulókori leveleiből. Száz 1876. 385.

„dob és trombitaszó alatt”, a Szent István templom harangjainak zúgása közben, előkelő világi urak és nagy számban jelenlevő tanulóársai körében. Az eseményről anyjának beszámoló leveléből ismerjük azt az emblémát is, melyet ez alkalommal készített, s melyet személyesen vitt el a császárnak, aki azt kedvesen fogadta, és ígérte, hogy továbbra is megtartja gráciájában.⁴

Emblémája tipikusan barokk alkotás. „Az mostani spanyol király leánya elvételéről örvendezek Őfelségének, és meg akarom benne mutatni, hogy az ausztriai háznak . . . mely nagy tisztességére vagyon mostani házassága . . .” A képkompozícióban szereplő alakok, a házasságot szimbolizáló két gyűrűt tartó gyermek; a hadakozásban szerzett dicsőséget jelentő, kardvasakból, sisakokból, hadi szerszámokból csinált grádics; a 15 oszlop a császárok képével; a nap, hold, oroszlán, tükör stb. — mind szimbolizálnak, jelentenek valamit. „A nap jelenti a császárt és a hold a császárnét, s az oroszlány, amely égbeli jel, az égi Leót, azaz Leopoldust; s az égi szűz jelenti a császárnét. És így az égi jelek jelentik a császárt és a császárnét, s az szűz kezében leírt margarita-kő, kit a nap szépít bizonyában is, jelenti a császárnét, kit Margáritának hívnak, és hogy valamint a követ a nap szépíti igaznak, úgy a császár is a szűz Margitát szépíti . . .”

Az allegorikus ábrázolás, az allegóriákat magyarázó szövegek, verssorok Koháry egész életét, költői pályáját végigkísérik. Mint a korban általában, a művészetek határai nála is összemossódnak; a képek, szobrok, műalkotások eseményes történetek, ezeket leírva, Koháry mindig elmeséli az ábrázolt eseményeket. Számos verses képaláírás maradt tőle ránk, melyek az embléma-mottók változatai, emblémákat magyarázó versek. Tudunk képként bekeretezett verssorokról, melyek szobáinak falára akasztva, ábra nélkül töltötték be az embléma funkcióját.

Mint célra törő, akarat erős ifjú-ember anyjának számunkra érthetetlen húzódása ellenére keresztül vitte tervét, 1666 karácsonya táján metafizikából is disputált. A korszak másik nagy barokk költője, aki életének egy szakaszában Koháry szolgálatában állott, Gyöngyösi István a kort jellemző stílusban beszél az ifjú Koháry életének azokról a „fehér rózsákból dicsőséggel fűzött” éveiről, melyeket Bécsben, „a deáki tudományok kertjében” töltött. A Minervának szentelt esztendőik legkedvesebb mozzanataként idézi Gyöngyösi azt az órát, „amikor amaz sok Méltóságos Herczegi, Fejedelmi, Gróffi, Uri és Főnemesi Rendekből álló Ifjúságnak ki-szinlet virágjával dütsőségesen ragyogó Bétsi Universitásban Philosophiájának végső próba-kövének, az egész város nevezetese Böltseinek nagyobb része jelen létében, sok erős ellen-vetések között . . . azon Philosophiájabeli böltseséget, mint méltán csudálható ritka virágot úgy adta világosságra, hogy azért annak szokása szerint, érdemes Homlokát dütsőségesen környül véjendő Borostyán koszorú helyett, az mostani Fölséges Első LEOPOLD Császár és koronás Király Urunk ö Fölsége nagy áru Arany Lánccal kerítette körül Nyakát . . .”⁵

Lipót császár, aki már előző disputációja alkalmával „gráciájába fogadta”, e láncsal örökre magához fűzte Kohárynkat, aki hamarosan otthagyta Bécsot, hogy mint katona bizonyítsa hűségét uralkodójához, vallásához, osztályának nemzeti és politikai eszméihez.

Elutazása előtt azonban megfürdött még a bécsi császári udvar barokk pompájában. Az alkalmat erre Lipót császárnak a spanyol király lányával történt házassága, az ezzel járó ünnepségek, szemképrázttató felvonulások, a fényes szánkázások, színelőadások, szolgáltatások, melyekről leveleiben szintén beszámolt.⁶

Bécsből 1667 elején távozott. Annak ellenére azonban, hogy hazatértével mint Fülel kapitányának a végek őrzése, a törökkel való csatározás a feladata, továbbra is kedveli a társas életet, nagyszabású vadászatonkat rendez, lakomákat ad, részt vesz vendégeskedések-

⁴ I. m. 392—393.

⁵ Gyöngyösi István összes költeményei. Kiad. BADICS Ferenc. Bp. 1935. RMKT 3. köt. 6.

⁶ THALY: i. m. 393—395.

ben, farsangi mulatozásokban, időt szakít komédianézésre és olvasgat. Minderről lépten-nyomon tanúskodnak verseinek visszaemlékező passzusai.

A barokk főúr magatartását mutatják továbbá Kohárynak mint mecénásnak és műpártolónak a tettei. Több kórházat, számos iskolát, szemináriumot, rengeteg templomot alapít és segítyez; ruhával, pénzzel, könyvekkel támogat szerzeteseket, apácákat, tanulódiákokat; pártfogásába veszi korának íróit, és számos vallásos, épületes könyvüket jelenteti meg; sok pénzt költ szobrok, képek vásárlására és készítésére a különböző szerzetesrendek kolostorai és templomai részére, de építkezik birtokain is, átalakítja, barokk műalkotásokkal látja el kastélyait.

Említenünk kell ilyen jellegű tevékenységének illusztrálására legalább a szentantali kastélyban — öccsével együttesen — végzett munkálatait. A renovált kastélynak 4 bejárata, 7 boltíve, 12 kéménye, 52 szobája és 365 ablaka volt, melyek az év napjait, heteit, hónapjait, a napokat és évszakokat szimbolizálták. Még határozottabban érvényesült a szimbolikus-allegorikus ábrázolás a kastély kápolnájának díszítésére készítettett egyik képkompozícióban. Középterében a kaszás Halál karjaival egy kivetett háló köteleit húzza maga felé. Benne ég felé emelt szemekkel Koháry térdel, szétfeszített karjaival a háló összevonódását törekszik megakadályozni. A halál mögött egy fekete ördög ül tárogatósípot fújva, alatta egy szalagon a következő felírás: *In malignitate Daemon decipit. Vele szemben, a kép jobb sarkában az ifjúság, szépség, gazdagság, bőség istennője, jobbában pálmagally és aranykulcs; fején korona, előtte a vígság eszközei: hegedű, koboz, tárogató, mellette a bőségszaru, arannyal telt zacskók, aranyserlegek, virágok. Alatta futó szalagon: *In vanitate mundus deficit. Koháry képe alatt zöld pázsiton a szerelem istennője ül kezében lanttal; előtte Ámor férfi-álarcot tartva. Az alattuk levő szalagon felírás: *In voluptate caro inficit. Az egész kompozíció alatt hullámos szalagon verssorok:***

Midőn közelgetnék s csúszva-mászva mennék az én halálomhoz,
S midőn sorsom vonná s igen-igen huzná a halál magához,
Kedtem vénségemben s unalmas éltében e kép iratáshoz.⁷

Az olajfestmény, mely ma a szentantali kastély raktárában hever, jól szemlélteti a barokk allegorikus ábrázolásmódot, a kép és a szöveg egymást kiegészítő kapcsolatát, költőnknek vonzalmát az emblematikus ábrázolás iránt.

A kép egyúttal azt is mutatja, hogy a barokkra annyira jellemző módon a pogány mitológia és a keresztény misztika jól megfér egymás mellett Koháry képzeletében, költészetében is. Ahogyan ugyanis a keresztény mitológia, a biblia alakjai, az egyház szentjei példatárul szolgáltak a vallásos és erkölcsi eszmék illusztrálására, az antik fabulákból is mindig le tudta vonni a barokk életeszményeket igazoló tanulságokat. Koháry jól ismerte a görög—latin antikvitást. A pogány históriákat elsősorban Ovidius közvetítésével.

Ismerte azonban a magyar elődöket is, így a legnagyobb magyar barokk költőt, Zrínyi Miklóst. Nevelt fia, unokaöccse számára az *Obsidio Szigetiana* c. eposzból lemásolta a szigetvári hősnek fiához intézett szavait, melyekkel arra tanította őt, hogy az Istennek szolgáljon, hazájához hű legyen, vitézül éljen, jócselekedeteket tegyen; hogy e világ javai mulandók, nyugalmat, megelégedést, jó szerencsét, a török felett diadalt csak az Istentől várhat. Zrínyitől, a költőtől feljegyezte magának az eposz V. éneke 34. vsz.-ának egyik sorát, mely a helytállás, a konstancia eszméjét fejezi ki: „Minekünk meghalunk kell ebben a helyben”, s ehhez több versszakon át épületes gondolatokat fűzött.⁸

⁷ THALY Kálmán: Koháry műemlékek Szent-Antalon. Száz 1871. 59—61.

⁸ KIS: i.m. 25. OSzK Quart. Hung. 981. 2ab.

A vallásosság, a hűség, a konstancia, a hősiesség, a világ semmibe vétele az örökéletért, a jócselekedetek stb. olyan eszmék, melyeket már a jezsuiták iskolájában életcélként tanult meg Koháry, melyek szerint élt. Neki szilárd támaszt minden megpróbáltatása közt a világot és benne az emberek sorsát gondviseléssel irányító Isten-eszme jelentett; a mulandó földi életet sub specie aeternitatis szemlélete, előkészületként a barokk fantáziával elképzelt szépséges, pompázatos túlvilágra, az örök élet boldogságára.⁹ Ebben az életelvben gyökeredzik végső soron Koháry barokk világnézetének minden eleme, magatartásának minden mozzanata: valóságossága, miszticizmusa, aszketizmusa, hűsége a felkent királyhoz, visszautasítása a magyarországi elégedetlenek, a „lázadók” (Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc) politikai elgondolásainak, a velük való együttműködés gondolatának; ez ad neki erőt, hogy béketűréssel viselje évekig tartó kemény rabságának és mindazoknak a megpróbáltatásoknak súlyát, melyek élete során ránehezedtek.

Bár az egyik helyen azt írja:

„... némelykor vígan énekeltem,
Midőn tudni illik, szabadságban éitem,
S dudolnom, szabadon, igen szépnek véltem”

(*Vasban vert rabnak ... sétálása* 281—3. sorok), és kifejezi reményét, hogy „jobb állapot-járól”

„... kedvesebb dolgomrul,
Kedvesebb verseket írhatok”

(*Mostoha sorsomnak súlya* 17. vsz.), — vig és kedves énekeit nem ismerjük. Versei életének azokból a korszakaiból maradtak ránk, amikor a mélyponton volt: három évnél hosszabb ideig tartó rabságából; 1687—88-ból, amikor Egernek a töröktől való visszavételekor súlyosan megsebesült; majd amikor a Rákóczi-mozgalmak alatt a kurucok jószágait feldúlták, őt azokból elűzték, s végül vénségének már örömtelen éveiből.

A legtöbb versét az 1682. szept. 12-től 1686. nov. 6-ig tartó fogságában írta, főleg a Munkács várában eltöltött igen szigorú rabságban. Minthogy nem állt Thököly hívei közé és szökést is megkísérelt, Thököly vasat veretett lábára, nedves tömlőbe, egy mély földalatti odúba csukatta, ahová a napfény sem hatolt be.¹⁰ Hosszú időn át csak száraz kenyér és pusztai víz volt minden eledele. Senkivel, még öreivel sem beszélhetett, megtagadták tőle a lelki vigaszt nyújtó papot, az olvasást, nem adtak neki íróeszközöket, úgyhogy verseit jó ideig fejben szerezte, emlékezetében tartotta meg, és csak később jegyezte le őket írásban. Kortársa, a már egy ízben idézett Gyöngyösi István írja: „Sovány ebédét és tisztuló szükségét egy helyben végezte. A levegő égnek tikkanó rekedtségéből a régi szemétnek nedves penészéből származott dohossággal szédelegtető és ugyanabból szaporán tenyésző szőke és barna hangyáknak gyakor serkengetésekkel nyughataatlanító, végre majd halálos betegséget nemző és másféle nyomoruságokkal teljes rabságokban tarták.”¹¹

Ilyen körülmények között, a hosszú hónapok kényszerű magányában vált Koháry költővé. Hogy elűzze a magányt, az unalmat, verselgetett, ahogyan ismételtlen mondja, verseket „koholt”, „főzött ki”, szavakat „fűzött össze” verssorokká. A börtön falai közt rájött, hogy

⁹ ANGYAL Endre: Koháry István, a barokk ember. Vig 1937. III. 84.

¹⁰ Maga így erről később: „... engemet mindenütt s mindenkor magányosan, rekesztetve tartatott, ... egy köfolyosó alatt olly szurdékban, mellynek ablakja nem csak vas rostélyal, hanem kő fallal is be volt csinálva éjjel nappal szüntelenül, ... majd éppen két egész eszten-deigh egyedül bezárva raboskodtam, s nemis volt senkivel szabadon beszéllelem, sőt senkit nem is láthattam...” (Radvány, Koháry-It. Pars III. no. 3221.)

¹¹ GYÖNGYÖSI: ÖM 3. köt. 12.

Thököly parancsának szigorú végrehajtói, a várkapitányok mindentől megfoszthatják, de képzeletének nem tudják útját állni. Sokszor elmélkedett a gondolat erejéről, korlátlan csapongásáról. A képzelet felrepülhet a felhők magasságába, leszállhat a földnek gyomrába, a tengerek mélyébe; vizsgálhatja az égbolt csillagait, a Nap és a Hold világát, gyakori változásait, a tengerfenék csodáit, állatvilágát. Hab nem borítja el, tűz nem égeti meg, füst vagy párolgó gőz nem árt neki.

„Szélét s hosszát földnek s temérdekségének általkeli s futja,
Vadon nagy erdőket, hegyeket, völgyeket mind megnyargalhatja,
Rejtekekben ballagva s barlangban lappangva magát nyugtathatja.

Nincs szüksége salvus passusra, nem kérdezik tőle, van-e útlevele;¹² szabadon jár vámon, harmincadon, nem kell félnie törtől, ágyútól, hadseregtől; strázsa nem állja útját, még csak meg sem szólítja, könnyen átjut várkapukon, várfalakon.

„Elmémnek nincs nyugta, henyélést nem szokta s nem akar heverni,
Látom, nincs megkötvé, sem vasban nincs verve, vágyódik sétálni,
Munkács kővárából s bezárt fogházából akarna kimenni.

Kezdje azért útját, szívemnek bánatját járása enyhítse,
Vasamnak súlyságát, fejemnek rabságát megis könnyebbítse,
Jutván barátimhoz s jóakaróimhoz azokat köszöntse.”

Először anyjához megy látogatóba, majd sorban felkeresi testvéreit.¹³

Máskor képzelete gazdag lakomát rendez barátai számára. Semmi sem hiányzik a főúri pompával és bőséggel készített lakomából, ami a kor barokk vendégeskedéseinek a fényűzését, gazdagságát csökkentené. Nagy a szolgák sürgés-forgása, hosszú strófákon át tart az ételek, italok, ingyencségek felsorolása, nemkülönben a zeneszerszámoké, a rajtuk játszó zenészeké. Majd felvonulnak a meghívottak, a régi barátok, a jóakarók, a tisztársak, s elkezdődik a lakoma:

„Vigan lakjunk azért s a magunk hasznáért vigan lakjunk, vigan,
Együnk, igyunk, vigan, mulatozzunk vigan, vigan lakjunk, vigan,
Lakozzunk jó kedvvel s barátságos szívvel, vigan lakjunk, vigan.”¹⁴

De egyszerre csak keserűen kell konstatálnia: az elme főztjét nem lehet megízlelni, de még csak megszagolni sem!

Ismét máskor a Fülel és környékén hajdanában folytatott vadászásainak hangulatába ringatja magát.¹⁵ Képzelete bejárja az ismert erdőket, leshelyeket. Név szerint is bemutatja vadásztársait, akikkel két napon át üzik a vadat. A 3. napot, az eső miatt, célbalövésssel töltik. Másnap tovább folyik a vadászás. Az ő leshelyére azonban nem akar vad jönni, nincs szerencséje. Ez a gondolat felébreszti álmodozásából:

„Szokott vadászatom hiába ohajtom”,

Munkács várában nem ő vadász, az inség és keserűség vadásznak szívében.

„Vándorló s bujdosó, nyargaló s futosó elméje” így szerzett neki sokszor enyhülést, „mulatságot”, bár olykor búját, bánatát is növelte, mert fantáziájának a játéka lépre csalta,

¹² Áldgy meg Fölséges Ur Isten ... (Munkács kővárában ... szerzett versek. (1720.) 11. sz.

¹³ Elméje embernek nem nyugszik. I.m. 7. sz.

¹⁴ Embernek életében mértékletesnek kell lenni... I.m. 9. sz.

¹⁵ Vadászni készüljünk... A mintegy 600 sor terjedelmű vers eddig nem jelent meg nyomtatásban. Vö. KIS: i.m. 23.

és a „hívásos világot futtatta” véle. El is határozza több ízben, hogy búcsút vesz elmecsavargásainak örömeitől, megzabolazza elméje „nyargalását, nyargaló futását”.¹⁶

De szerencsére, ismételt elhatározásai ellenére sem sikerült neki féket vetnie gondolatai kóborlásainak. Börtöne odúja megtelt képzelete szülte alakokkal. Legtöbbször azonban gondolatban ő hagyta oda bűzös vackát, s ment ki a szabadba, hogy ott elnézze az emberek nyüzsgését, belevegyüljön szórakozásaikba vagy egyszerűen csak szemlélje őket, időtöltésüket. A börtön falai közül kiszabadulva régi életmódját élte tovább, a maga társadalmi osztályának barokk életét.

Így jött létre sajátos jellegű, vizionális álomköltészete: fantázia szülte tájak, képzelt személyekkel kapcsolatosan kitalált események, lebegés földi és transzcendens között, amikor az élet álommá vált, a túlvilág realizálódott.¹⁷

A számos rövidebb (40–50 soros) és a sok közepes (120–150 soros) terjedelmű verse mellett börtönében négy nagyobb lélegzetű kompozíciót is szerzett: a *Sétálást* (1632 sor), a *Sétáló járást* (453 sor), *Vadászást* (597 sor), *Ébren alva látott álmot* (500 sor).

A *Vadászást*¹⁸ röviden említtük fentebb; nagyobb részében reális élmények újraidézése. A többi háromba is belejátszik a való élet ilyen vagy olyan momentuma, a szerző börtön-élménye; de lényegében e kompozíciók — hallucinációk, víziók, álmok sorozatai, Kóhary fantáziájának játéka, elmélkedésre okot adó kitalálások. Ezeknek a szerzeményeknek vizsgálata alkalmas arra, hogy bennük Kóhary Istvánnak mint barokk költőnek jellegzetes vonásait kitapintsuk.

Szerkezetileg mindegyik kompozíciója nélkülözi a szilárd központot, legfeljebb az eszmei mondanivaló, az egy és ugyanazon helyszín, illetőleg szereplő személy tartja össze az epizódok laza szövevényét. Az eseménymozzanatokból, különféle témákból, reflexiókból összeálló poémákban kifejezett eszmei mondanivaló teszi lehetővé, sőt követeli meg a betéteket, illusztrációkat, a tanító vagy gyönyörködtető célú ékítményeket, sallangokat. A betétek visznek a poémákba mozgást, változatosságot.

A *Vasban vert rabnak bús elmével fáradva versekben vett sétálása*¹⁹ címet viselő szerzeményben, mint egy gyűjtőlencsében láthatjuk Kóhary István költészetének számos jellemző vonását. A költő képzeletében otthagyja sötét börtönét, sétára indul. Ennek színhelye egy pompás park, jobban mondva egy barokk ízlés szerint berendezett hatalmas kiterjedésű díszes liget, ahol megtalálható a barokk udvari élet minden kelléke. Itt peregnek le előttünk az udvari élet jelenetei.

Először egy pompás virágkertet álmodik meg Kóhary, majd egy labirintuson át egy tóhoz vezet el bennünket. A tóban mindenféle hal, víziállat úszkál, a tó körül árkadós folyosók, közepében 24 márványoszlopon nyugvó olasz stukatúros mulatóhely. Freskója Daedalus és Icarus történetét ábrázolja. A tó közelében cédrus-, ébenfák, majd egy ciprusfából boltozott hajlék, melyben a szellők játéka muzsikának tűnik. Stílszerűen ide, a szélzugástól zenélő ciprusligetbe helyezi el a költő a háborgó tengeren a szelek játékanak kitett Aeneas hajóját ábrázoló képet. Továbbmenet citrom-, narancs-, pomagránát- és más gyümölcsöktől roskadozó fák közt a legkülönbözőbb madarak tarka seregének zengő énekét hallhatjuk, míg a madárdalt el nem némitja a madarakat lépvesszővel törbe csaló kegyetlen madarász... A fák között patak folydogál, benne fürdőzők, halászok, rákászok. A közelben levő lövőház, ban célba lönek festett céltáblákra. Innen egy kikövezett, két oldalról borostyánnal árnyékol

¹⁶ Pl. Valaki kardot köt oldalára, vasat várhat az lábára. (*Munkács kővárában ... szerzett versek.* (1720.) 10. sz. Ne hagyjuk magunkat... Uo. 13. sz.)

¹⁷ Vö. ANGYAL: i m. 10.

¹⁸ L. a 16. sz. jegyzetet.

¹⁹ *Fűzfa versek* (1720.). 1–52.

a pogány császárok szobrait hordó oszlopsorral díszített sétány visz a vadaskertbe (= állatkert). Majd egy „nagy mesterségesen rakott fontána” következik, ahol a költő hosszasan elidőzik. Végül egy nyári háznál, melyben kockázók, ostáblázók (= dámajáték), kártyázók mulatnak, fejezi be sétáját.

A kompozíció tájleírásait, a séta fonalára felfűzött eseményes részeket lépten-nyomon más jellegű descriptív elemek, szubjektív elmélkedések, lírai kitérések szakítják meg. Egy-egy tájnak, művészi alkotásnak leírásával gyönyörködtet a költő, a látványoktól inspirált reflexiói tanítanak, lírai vallomásai megindítanak.

Szerzeményét Kóhary tipikusan barokk tárgyú festményekkel, műalkotásokkal díszíti, részletesen elmesélve az ábrázolt történeteket: a légben tovatűnő Daedalusét és a megsemmisülésbe zuhanó Icarusét, a viharos tengeren hányódó Aeneasét, s a száz alakot magára öltő Proteus metamorfózisait. A piktúrák narratív bemutatásai mellett tanulságos megállnunk a fontánánál. Főalakja — Neptunus. A nimfákon és sziréken kívül Diana, Acteon, Triton, Arion, Tantalus, Biblis, Medea, Sisyphus, Galatea, szatírok szerepelnek a figurális ábrázolásban. Az alabástromkőből, fehér és veres márványból, velencei rézből „csoda mesterséggel” készített „csinálnmány”-t a vízsugarak játékával, egy nagyszerű víziparadéban mozgásba hozza, életre kelti a költő. A virágformára, szívárványszínesen felszőkő vízsugarak lebegtetik Tantalus almáját, mozgatják Sisyphus követ; Galatea és Biblis könnyeznek, amikor a víz sebes zápor módjára rájuk ömlik vagy csendes esőképpen „lajhászik” a figuráikon. A „támasztott eső”, a „grádicsformára csinált conchát” érve tengert áraszt Neptunus előtt, aki lovait úszásra indítja, miközben szakállára habot ejt a csobogó víz. Triton trombitálni kezd, a szatírok ugrálnak, a nimfák táncot járnak, a faunok futva szaladnak feléjük. A szirének énekelnek, Biblis könnyezik, Diana Acteont szarvassá változtatja és kegyetlenül szétszaggatja saját kutyáival. A kegyetlen és véres jelenet ellenpárjaként egyszelíd delfin Ariont a tenger veszélyéből a partra menti.

A rabságra kárhoztatott költő képzeletében így változnak át a kőfigurák a vízijátékban mozgó, cselekvő, átalakuló lényekké, játékukkal szemet gyönyörködtető barokk látványossággá. A fabulázásnak ilyen módja a barokk költő tudatos eljárása, mely egyúttal Kóhary olvasottságát, a mitológiában való jártasságát mutatja.

A fabulázásnak azonban még más szerepe is van.

„Mindezeket látva nagy sokat gondoltam,
S magam gondolatit sorsomról forgattam,
Az költött példákban alkalmasint láttam,
S igaz valóságát sokban tapasztaltam.”

Reflexiókra készíti a költőt. Milyen jó lenne, ha ő is úgy tudna muzsikálni, mint Arion, ha rátalálna egy rajta megkönyörülő delfinre! És véget ér az illúziók varázsa, az önáltatás. Az imént élőlénynek álmódott figurák megmerevednek, nem mulattatják már a költőt, nem is érdeklik. Mély szakadék tátong újra a valóság és az álomvilág közt: delfinre nem lehet, Orpheus módjára meg nem mozdíthatja börtöne köszikláit; odújában hiábavaló a nótázás, a táncvonás, annyi, mint süketnek a beszéd: „puszta malomban nem kell hegedülni”! Úgy érzi, Acteon rövid ideig tartó kínjai csekélyek az ő régóta tartó rabságához képest; neki is van tantaluszi álmája: a szeme előtt lebegő *szép szabadság*. Ennek vágya jobban szaggatja szívét, mint Tityust a kányája. Hogy Galatea és Biblis módjára még sem merül el az örvényben, azért van, mert reménykedik sorsa jobbra fordulásában. Hogy pedig ne süllyedjen vissza senyvesztő magányába, társul választja magának a béketűrő nimfáját, aki a tövisek közt szedett rózsából az imént öltött alakot. Ez a nimfa (más költeményeiben őrzőangyalának mondja!) rózsákat szed majd rabságának keresztfájáról, melynek ágain a földi világból a mennyországba hág fel...

Így lényegül át Kóhary a földi világból a transzcendensbe.

A fontánához hasonlóan alkalmat szolgáltat Kohárynak az elmélkedésre a sétálás sok más mozzanata is. A virág illatának ellentétéként cellájának bűzéről elmélkedik; a madarakat lépre csaló madarász az ő rabságának okozóit, a hattyú dala a saját halált hívó éneklését, a vadak szelidsége az emberek egymásra acsarkodását juttatja eszébe.

Tulajdonképpen a sétálás jóformán csak a verskompozíció feléig tart, a második rész szubjektív reflexiók sorozata. Elmélkedéseinek a tárgya leggyakrabban a mulandóság, a halál. Kohárynak ehhez való viszonyulását a barokk életfelfogás határozza meg: örömmel várja,

„Mert bár porrá tegyen a halál engemet,
Nagy jó reménységgel hiszem Istenemet,
Magához fogadja én bűnös lelkemet
És fel is támasztja porrá vált testemet.”

A mulandóság, halál motívuma mellett a barokk igen kedvelte a Fortuna, a szerencse forgandóságának témáját. Ennek sablonos ábrázolásán kívül (forgandó kereke felemel, majd levet; a szerencse vak, megcsal stb.) a *Sétálásban* megfigyelhető a világ változásainak újfajta ábrázolása. A szerencse szimbólumává, a világ tükrévé a kártyát, a kártyajátékot teszi meg. A szerencse is, a kártya is könnyen földhöz ver, mindkettő szeszélye gyorsan változó. A világ éppolyan játék, mint a kártya. Itt is, ott is vannak királyok, felső méltóságok, alsó legények. És

„A kártyázás közben olykor a királyhoz
Vetődik a klopce s olykor az asszonyhoz (= dáma!),
S király is némelykor vetődik alsóhoz,
Hol lábbal, hol fővel fordulnak egymáshoz.”

Az alsó néha ütheti a királyt vagy a dámát, több hasznát vehetni némelykor az alsónak, mint a felsőnek. A világban is így fordul fel időnként a dolgok rendje: lábbal-fővel keveredik a király az alsó szolgálóival, a felső méltóságok (fejedelmek, tisztek) a néppel. A barokk „felfordult világ”-a ez, amikor egy óra

„.....szolgákat urokra
Hágtatott s juttatott olykor asszonyokra,
Mert sokan pad alól felháltak a polcra.”

Ahogy Koháry értelmezésében a kártya a világot allegorizálja, a kártya színeinek is megvan a maguk jelentése. A vörös szín az orcapirulás, a szégyenvallás jele. A zöld a reménység; ezt a színt a kártyán gyenge falevelekre festik, aminek jelentése, hogy miként a fa levele akármely kis szélben meglebben, a remény is hamar elillan. A kártya arra int tehát, félelemmel reménykedjünk, mert a remény könnyen lépre csalja az embert. Az elbizakodottakat, a hejehuja miatt kárvalottakat jelenti a kártya makk-sárga színe.

Ezután hosszú elmélkedő rész következik, hogy költőnket is megalázta a szerencse. Menyynyivel jobban szeretne a török ellen harcolni, királyát szolgálni, annak hűségében és szolgálataiban szabadságban élni!

Ez a rendíthetetlen hűség az Istentől rendelt uralkodóhoz éppoly barokk életelv, mint az a heroizmus, mellyel Koháry a fogságot viselte, újra meg újra kijelentve, a túlvilágért szívesen szenved itt a földön.

A forgandó szerencsééhez szorosan és szervesen kapcsolódik a mulandóság, a mulandósághoz a halál gondolata. Koháry számos költeményében foglalkozik velük. Hosszabb kompozícióinak egyike szintén a halálról szól kort és izlést jellemző címmel: *Az halátnak horgával s háló-*

jóval, nyílával, kézljával s kaszájával szívuinket bágyasztva, keserítve s fojtogatva igen keservesen epesztő sétáló járásáról az alább megírt szóknak bötüire szerzett versek.²⁰

A „megírt szók”, melyekre a címben utal, a verssorok első betűiből állnak össze, felsorolás-szerű ismétlésekkel így jellemzik az élet mibenlétét: „Mint füst, mint pára, mint elenyésző árnyék, mint por és hamu, mint lekaszált fű, töredékeny nádszál avagy mint leszakasztott virág, levágott ág, mint elromló üveg, mint forgó szél, jégen épített ház, víznek buborékja, embernek éppen olyan világon élete; enyészik, fogy, múlik, oszol, elfujatik, szárad, fonnyad, hervad, törlik, romlik, elfut, elfoly, és nagyhamar, szaporán, hirtelen sokképpen, nagykönnyen, óránként, naponként, szüntelen, sok ízben, véletlen, igen gyakorta, reméletlen száma nélkül, ugyan szemünk láttára untalan semmivé válik.”¹³ Hasonlat az életnek gyors továtünésére alanyként, 13 állítmány rokon jelentésű igéből! Az elenyészés mikéntjét 13 határozó érkeleteti. Az ilyen artificális akrostichon Koháry egyéb költeményeiben is gyakori jelenség.

A halálról szóló kompozíció a középkori haláltáncok barokk hajtása. Újszerű megoldás, hogy a költő a könyörtelen kaszást elkíséri a különböző társadalmi osztályokat, az osztályok egyes rétegeit, a különböző foglalkozásokat képviselő embereket sorjában felkereső útján. Részben dramatizált jelenetek sorozatáról van szó, de a dialógusok elég ritkák, minthogy a halál makacs hallgatásba burkolódzik, a meglátogatottak részéről a beszélgetés, az alkudozás egyoldalúan monológokká merevedik, mert a halál könyörtelenül beléjük fojtja a szót és besöpri az embereket halójába.

A halál mindenkire sort kerít. Először egy nyomorultul tengődő koldushoz zörget be. „Elké-kült, elrémult, orcája fehéřült”, zokogó sírása hallik. Kínálja mankóját, igéri botját, tarisz-nyáját, mindhiába! Roppant városokra száll ezután. A polgárok elhatározzák, hogy meg-alkudnak a halállal, ajándékokkal megvesztegetik. Koháry 99 polgári foglalkozású személyt vonultat fel eléje.

„Gyűlt már nagy rakásra, hányják mert egymásra a vitt ajándékot,
Oly nagy halmot raknak, mintha fundálnának nagy erős bástyákat,
Sűrű sóhajtással, nagy szívdobogással várják válaszokat.”

Sírva, reménykedve prezentálják ajándékaikat, a töméntelen kincset, de a halál nem hallgat esedezésükre.

Innen a végházakba száll. A hajdú, az egyszerű katona örömmel sarcolna, a tisztek bőven ajándékoznának gazdag prédáikból, de meg kell kóstolniok a halált. Életével fizet a vámos, a hamincados, a révész, a zsellér, a jobbágy, a szőlőművesek, a majorgazda és a pásztornépség. A halál bezörget a káptalanba, mindegy néki püspök, érsek, prépost, plébános, licentiátus; az oltártól, gyóntatószékből, szószékről szólítja őket magához. Zsákjába hányja a barátokat, a gvardiánt, a frátereket, a vikáriust, a provinciálist, a rektort, de a pápát és kardinálisait is. Nem kedvez sem királynak, sem császárnak, feleslegesnek bizonyul minden ellene irányuló seregyűjtés, frigykötés, zálogadás.

A költő tudja, hogy rá is sor kerül, noha ő volt a szereplők közül az egyetlen, akinek kéré-sére a halál engedett. Jól tudja, hogy visszatér. Készül is fogadására „nagy vígan”, Istent dicsérve, idejét jól töltve, hogy jó halált haljon — és szabaduljon rabságából.

A földi világ és a túlvilág kozmikus egységbe vegyülését látjuk Kohárynál a *Keseredett rabnak búban úszva s annak terhét húzva, ébren alva látott álma*²¹ címet viselő szerzeményében. Rabságában, „nagy sok ínségének mélységes árjában”, „eláradott bújának sűrű habjaiban”

²⁰ A hosszú versből a *Fűzfa* versekben csak 63 sor látott napvilágot. A többi 1. az OSzK Quart. Hung. 981. sz. kézirat 16a—24a levelein.

²¹ A nyomtatásban hasonló címmel 1720-ban megjelent füzet 1—19. lapján.

írta. A versben állandóan összefolyik az ébrenlét és az álom, elmosódnak a határok a két állapot között.

Álmában sok újságot, csoda dolgot látott. Járt a vak, szárnyas szerencse műhelyében, éppen egy kereket kovácsoltak ott. Sokan felkapaszkodtak rá. Sikerült is a magasba jutniok, de

„Hullottanak arról sokan nyakra-főre,
Nyakok szegésével végső veszélyekre,
Sokan pedig porban és a kemény kőre,
S kősziklák közt felnőtt tövises sűrűre.”

A hullók közt látott egy embert — saját magát! —, aki a rabság tövisei közé esett. Vasba verték, éhezették, embert nem engedtek hozzá; fényt nem látva megvakult; nem járhatván, lábai megbénultak. Megsiketült, mert senki hozzá nem szólt, és megnémult, mert nem volt kihez szólania.

8 Ahogyan a poéma elején elmosódtak a határok az ébrenlét és az álom között, úgy folytsze a szerencse kerekéről a rabságba csöppent embernek a sorsa a saját sorsával, s vált minden bizonytalanná,

„Mert ő nyavalyáját majd magam is érzem,
Sintfődő ínségét magaménak képzem,
S ha magamat látom, őtet nem kérdezem,
Mivelhogy majd mindegy, éppen őtet nézem.”

Vele éheznek, búsul, elijedésekor ő is fél, és vele együtt reméli a jót.

De hát mi is a jó? Hosszú elmélkedés következik a jó mibenlétéről. A barokk retorika fogásai: metaforasorozatok, hasonlatok, ellentétpárok stb. követik egymást. A költő azonban hiába fut mindenüvé, ahol a jó-nak csak hírének is hallotta,

„Miként a napot a vak nem láthatja,
S a festékek színét meg nem vizsgálhatja,
Musikának hangját süket nem hallhatja,

Látszik már nékem is még a jó is rossznak,
A napnak is fénye csupán csak árnyéknak,
Sőt a nyugovás is szörnyű fáradságnak,
Nem látszik egy szóval már semmi is jónak.”

A rabságnak szennye annyira elfogta szemét, hogy már-már lemond arról, hogy a jó-ról elmélkedjék. Ekkor azonban megjelenik nála egy angyal. Ez meghallgatja panaszait, megvigasztalja: aki elnyerte Isten országát, annak viselnie kellett a földi élet keresztjét. Szavai megnyugtatták költőnket: lám, Isten azért látogatja, mivel a

„Tűrés és szenvedés viszen tehát jóra,
Vezérel bennünket mennyország útjára...”

Koháry itt fejtegeti aszkézissel viselt szenvedéseinek barokk szellemű értelmezését.

Folytatná még álmának leírását, de börtönében nincs rá módja, nem adnak neki papírost. Ez a körülmény megint bánattal tölti el. Istenhez fohászkozik, juttassa szabadságra. Búsulása megint álomba ringatja. Álmában szózatot hall: Isten meghallgatta könyörgését. És ő álmából csakugyan szabadságra ébredt.

A költő vigasztalására leszállott angyal, a földi szenvedések spirituális átértékelése, az égi szózat után szabadságra ébredő rab . . . Föld és Ég, szenvedés és túlvilág így oldódik fel a barokk Kosmoszban.

Koháry István költészetének barokk jellegét nemcsak verseinek tematikája, a szerzeményeiből sugárzó barokk életfelfogás dokumentálja, hanem az a mód is, ahogyan mondani-valóját kifejezte. Bár a költők között csak olyannak tartotta magát, mint a próféták tartották Sault, akit éppen elszenvedtek maguk közt; bár ismételtén beszélt arról, hogy neki a versírás nem hivatása, hogy verseit csak azért faragja, hogy az őt emésztő bánatot, unalmat elűzze, Koháry tudatosan és következetesen alkalmazta a barokk költői fogásokat, és verseinek komponálásakor olvasóközönség lebegett a szeme előtt. Olvasóközönség okulására és gyönyörködésére szerezte verseit. E kettős törekvés közül költészetében a tanító szándék dominált a gyönyörködtetés felett. Ez utóbbi soha sem jelentett pl. érzéki csiklandozást, mint annyi sok barokk költőnél. A gyönyörködtetést Koháry egy-egy szép táj, egy műalkotás, a természet leírásával érte el. De az ilyen bemutatás, akár természeti, akár műalkotásbeli szépről szólt, mindig moralizáláshoz, reflexiókhoz, tanításhoz vezetett. A barokk vallásos életeszme propagálása Koháry költészetének legszembetűnőbb vonása. Költészete alapvetően istenes és morális jellegű. Isten irgalmába való elszánt kapaszkodását, a világmindenséget felölelő fantáziájának látomásait, a halál előtt összecsucoló emberek rémületét éppúgy a barokkra jellemző pátosszal fejezte ki, mint ahogyan pátosszal rajzolta rabságának a lelki egyensúlyát, a testi egészségét már-már felborító hatását.

Kohárynál is megtaláljuk a realiztikus, néha a nyersebb, naturalisztikus ábrázolást, melyet a barokk költők kedveltek. Élénk színekkel festi bűdös tömlőcét, rabságának szennyét, undok mocskát, melyben mint ganéjos földben csak a türelem virága verhet gyökeret. A halál után felbomló testet férgekkel, varangyos békákkal, rút mérges kígyókkal fogyatja, ezek roncsolják szét az arcot, szemet, száját, füleket stb. Néha meghökkentő nyelvi és képi invencióval találkozunk nála; viszonyításai mint annyi más barokk költőnél, néha nála is erőltetettek, természetellenesek („Fejem sok veszelý közt életemben *forgott* / Bal szerencsem miatt *hasam sokat korgott*”).²² Az ilyen szokatlan, költőietlen rímeket, viszonyításokat sokszor az előző sor végének rímje, a párhuzamos gondolatok kifejezésére törekvő szándék provokálta, mint pl. az alábbi sorokban:

Így azért Midasnak a sok arany mellett
Ínséget szenvedni, szomjúságot kellett,
Az arany másnak is sokszor rosszat ellett,
Fajzatja megrothadt, rút, dohos lehelet.

Mint fekély, mint pestis — ragadó nyavolya,
Sárgaság, vízkórság, s nem sarga ibolya,
Szívnek, csendességét megemésztő molya,
Tapodásra méltó, lábaknak *zsámolya*.²³

A kacskaringós körülményeskedés, a belső ok nélküli kép- és szóhasználat, melynek következménye néha a közérthetőség hiánya, szintén korjelenség, barokk kifejezési eljárás. Bőbeszédűségre kényszerítette Koháryt a versforma is, a háromsoros és a négysoros azonos rímelésű strófák, melyekben az első sor gondolatát más fogalmazásban ismételték a következő sorok.

Gyakori eljárása Kohárynak, hogy a fogalmakat más-más oldalról megközelítő szinonim szavakkal világítja meg, fokozásszerű szózuhatagokkal él.

²² Az Egykori álmomban nyugodván csendesen... kezdetű vers az *Üdö mulatás közben szerzett versek* c. füzetből; megjelent 1720.

²³ Uo.

„Keserőség, inség, emésztő epedtség érdegel bennünket,
Nyomorít, szomorít, keserít, sanyarít, környül veszen minket,
Árasztja, neveli, sok búval terheli keserves éltünket.”²⁴

A felsorolás sokszor ellentétpárok sorozatából áll:

„Sötét éjszakáról napnak fényességét,
Fagyaló hidegről melegnek hévségét,
Avagy hogy a tüzről jégnek hidegségét
S akármí szárazról víznek nedvességét”,

rozsdáról az arany fényességét, keserű ürömről a méz édességét, száraz kóróról a virág szépségét — nehéz megismerni, mondja a költő 5 strofán át húzódó ellentétpárok zuhatagával.²⁵

Az ellentétpárok alkalmazása néha végighúzódik az egész versen, a stilisztikai eszköz szerkesztési eljárásá válik. A *rab vasat penget* c. versben²⁶ pl. így vonul végig a hárfapengetés effektusával szembeállított rabbilinc csörgésének emocionális hatása. A hárfapengés megédesíti a szívet, nevető örömet kelt, táncra indít, vigasztal, megrövidíti az időt, — a bilincsvas csörgése elkeserít, bánatot fakaszt, búsulásra, sirásra indít, keserűséget támaszt, végtelenül megnyújtja az idő folyását. A párhuzamos szerkesztési mód az érzellemmel telített ellentéteséget teszi igen hatásossá.

A barokk stilisztika fegyvertárából, Köhary gyakori szóképeiből még csak megszemélyesítéseiről, metaforáiról teszünk említést. A szerencse sztereotip ábrázolása mellett (állhatatlan, irigy, senkinek nem kedvez, kereke szüntelen forog stb.) Köharynál a Fortunának lába, feje, nyaka, farka, keze van; élő alak, aki nem tűri a pórázt, nyughatatlanul jár-kél, agyafúrt fejét szüntelenül azon törve, hogy akit karjára vett, azt megrontsa, talpa alá nyomja, markába szorítsa. A szerencse nemcsak mosolyog, többször mérges, dühös, gonosz valaki, aki a kárt kárral toldja. De élő valaki Köhary költészetében a bánat is. Ha valahová beszállásolja magát, onnan nem távozik. Bekvártélyozta magát a költő mellé is, ott ül odújában, nem lehet elkergetni. Próbát tesz elűzésére:

„Haj ki bánat, haj ki, fogházamból menj ki, nem tiéd e szállás,
Az farsang előjött, téged innen elűt...”

mindhiába, nincs máshol maradása, visszatér hozzá. S végül a költő kér tőle bocsánatot:

„Kérlek, bánat, kérlek, hogy kikergettelek, bocsád meg vétkeket...”²⁷

A költő egy helyen életét a tengeri viharban hanyódó hajóval szimbolizálja:

„Szélvészttől hanyatott s bú árában jutott hajónak életemet
Tarthatom...”

Bilincsvasának súlya (= bánata!) már-már elsüllyedéssel fenyegeti. A „keserőség árában”, „inségének habjai” közt is ott ragyog azonban kormányosa — az Isten. Ő irányítja tévelygő hajóját a világ tengerén, és partot ér Isten országában, az „örök szabadságban”...²⁸

²⁴ Minnyájunknak meg kell egyszer halnunk *A bú enyhődésére ... szerzett versek* c. füzetben (1720.).

²⁵ *Keseredett rabnak ... álma* 116—120. strofái.

²⁶ *A Fűzfa versek* 4. darabja.

²⁷ Haj ki bánat, elűtött az farsang című vers a *Rabságban heverve ... koholt versek* c. füzetben. (1720.)

²⁸ Fölséges Istennek bölcs rendelésén... a *Sok ohajtás közben ... Munkács kövérében szerzett versek* c. füzetben (1720.).

Koháry István barokk fantáziája így spiritualizálta át a valóságot, jelenéssé derealizálva börtönéletét, transzcendenssé formálva földi létét. A barokk vallásosság égbe vágyó miszticizmusával, az édes csalás megszépítő erejével — mely létezővé teszi a látszatot és látszattá a valóságot — formálta elviselhetővé súlyos börtönének hosszú éveit.

Koháry a sajátos képzelőerejével teremtett álomvilágban úgy mozgott, mint a valóságban. Álomköltészete a barokknak abba a vonulatába tartozik, amelyik a bizonytalanságot, a realitás és vízió közti lebegést, a képtelenségeket, a halálérzés lidércnyomásait, az örökkévalóság áhítását — a barokk költészet témáit és motívumait fejezi ki a barokk művészi ábrázolás eszközeivel.

Imre Varga

UN MODÈLE DE LA POÉSIE BAROQUE HONGROIS

L'auteur de l'article présente dans son étude István Koháry, l'émanation de l'esprit, de la culture baroques, un représentant de la conception de vie de baroque dont l'oeuvre poétique est jugé comme le sommet de la poésie baroque imprégnée de l'esprit de cour en Hongrie. Il parle de ses circonstances sociales, son éducation et ses études, de son activité de protecteur des arts et des lettres. Il le présente comme poète sur la base de ses poésies rédigées dans la prison du chef des mécontents hongrois, Imre Thököly. Ce fut au cours de longs mois de solitude effrayante que Koháry devint poète. Pour chasser l'ennui, l'angoisse, il «forgeait», «cuisinait» des vers, il «assemblait» des mots en vers et créa une poésie de rêve, visionnaire, peuplant sa geôle des figures nées de son imagination ou, évadant d'entre les murs de la prison, il courait en plein air pour s'y mêler au grouillement de la foule ou, tout simplement pour contempler ses passe-temps. Dans ses imaginations le poète voit bien des merveilles; des figures de pierre se changent en êtres vivants, en mouvement, en action, en constante transformation où nous retrouvons le mélange du monde terrestre et de l'au-delà en une unité cosmique. La poésie de rêve de Koháry se situe dans cette couche du baroque qui exprime, par ses moyens spécifiques de la représentation artistique les thèmes et éléments majeurs de la poésie de l'époque: l'incertitude, l'oscillation entre les réalités et les visions, l'absurde, les hantises des affres de la mort, l'aspiration à l'éternité.